

ELŐZETES JELENTÉS A BUDAI VÁR DÉLI RÉSZÉN VÉGZETT 1975–1981. ÉVI FELTÁRÁSOKRÓL

A várpalota északi részén s a Szent György téren végzett feltárások eredményeiről 1977 évben, s azóta is, több szakfolyóiratban beszámoltam.¹

Feltárásaink – az 1974. évi emlékezetes szoborlelet megjelenése (1974 február–április) óta – 1982. év utolsó napjáig megszakítás nélkül, télen-nyáron át folytatódtak. Ezek a feltárások az utóbbi hét esztendőben mind építészeti emlékek, mindpedig kőfaragások és kisleletek tekintetében olyan bő és gazdag archeológiai anyagot produkáltak, amelyet e jelentés megszabott terjedelme miatt csak vázlatosan ismertettem.

A Várhegy megtelepítésének, építkezéseinek periodizációja már előző, 1977. évi ásatási beszámolóinkból² körvonalazható. Területünkön lineárisan jelentkezik

1. egy – több szakaszra osztható – bronzkori település,

2. egy – az ún. szentkirályok korától a tatárjárás pusztításáig élő agrártelepülés (Minor Pest),

3. a tatárjárás után megalapított Buda város lakónegyedének déli házsora s a 13. sz. negyvenes éveiben megépített városfal, a hozzá csatlakozó külső és belső toronyok maradványaival,

4. az Anjou korban még *elő* déli polgári városrész építészeti emlékanyaga, egy – az Anjou korra datálható – Ny felé tekintő, É–D irányú újabb várfallal,

5. a 15. sz. elejétől e század derekáig végrehajtott végbement „nagy várpiac” (area magna) kialakításával magyarázható nivellálás: a déli polgári lakónegyed házainak lebontása, maradványainak – a palota bontásával és újabb építkezéseivel kapcsolatos – törmelékanyaggal való feltöltése.

Ugyanez a periódus Zsigmond nagy építkezéseinek kora: megépítik a felső, Ny-i támpilléres várfalat, kiiktatják a IV. Béla- és I. Lajos-kori várfalakat, azok tartozékait feltöltik; kialakítják, megépítik a palotát a városból elválasztó É-i zárófalat, az erődrendszer É-i főkapuját, annak melléképületeit. A törökkorig terjedő érvénynyel kialakítják az É-i előudvart, a – nagy várpiacot s a királyi palota belső terét elválasztó – nagy Szárazárkot; megépítik annak D-i kaputornyát, s a Szárazárkot átívelő híd három hatalmas hídpillérét.

6. A törökkorból három jelentősebb építészeti maradvány maradt fenn. Egyik egy – az 1687. évi Rabatta féle helyszínrajzon még jelzett s „Cavallier” névvel illetett – nagy, szabálytalan-négyzet alaprajzú épület maradványa, a mai Munkásmozgalmi Múzeum közelében.

Másik: egy – valószínűleg az 1684. évi ostrom után s az 1686. évi ostrom között épített – védőfal a Szárazárk K-i oldalán. (Ez a fal már a Szárazárk hídjának pusztulása után épült, akkor, amikor az 1684. évi ostrom e kőhidat, D-i kaputornyával együtt megsemmisítette.)

Harmadik törökkori kőházunk az Ybl-szárnytól délre, az ún. Újvilág-kertben helyezkedik el. Egyideig Murád

pasa dzsámijának véltém;* feltárását azonban meggátolták.

7. Külön emlékezem meg egy – 1981 őszén elvégzett – rövid mentőásatás eredményéről. A Fehérvári rondellától K-re egy autóparkolót létesítettek. A földmunkák során a Fehérvári rondella közelében újra sikerült elérnünk azt a IV. Béla kori városfalat (egy kis külső torony maradványával), amelynek délebbi szakaszát az ún. Hunyadi udvar területén mintegy 180 méter hosszúságban feltártuk. Az általunk délebbre feltárt IV. Béla kori fal legészakabbi pontja ettől az 1981-ben feltárt városfal-szakasztól 240 m-re esik.

E rövid beszámolót aként építettem fel, hogy egyes lelőhelyeinket, leleteinket nem a feltárás időrendjében, nem is topográfiai rendben, hanem a felsorolt történeti horizontok, tehát kronológiai periódusok szerint ismerettem.

Ehhez azonban szükséges azoknak a területeknek szabatosabb megnevezése, megismertetése, amelyekben az elmúlt nyolc esztendő folyamán dolgoztunk. Északról dél felé haladva az alábbi helyszíneken ástunk:

1. *Szent György tér* (régii Szent György utca és a Fehérvári rondella között), mentőásatás, inkább leletmentés, megfigyelés. Cca 1000 m². Szintje: Af 159,5–160 m.

2. *Szent György tér Ny-i része* (ház- és pince maradványok, É-i zárófal, 12–13. és 15. sz.-i út, vízvezeték, a palota erődrendszerének É-i főkapuja, ennek melléképületei). Területe: 10.000 m².

3. *Szent György tér keleti része*: középkori házmaradványok, pince, a 2. pontban említett főkapu K-i épületoldata. A terület: 6.000 m².

4. A Szent György tér felől a palota felé levezető *ideiglenes út*. (Szintje Af 159,3 m.) Alatta 12–14. sz.-i kőházak maradványai, 500 m².

5. *Hunyadi udvar* (a Nemzeti Galéria épületétől Ny-ra eső terület) a 4. pontban említett házmaradványok csatlakozó szakaszai.

6. *A Szárazárk* Ny-i szakasza (középkori kőhid, várfalak). Területe: 1125 m².

7. *Csikós udvar* (középkori, 14–15. sz.-i, É–D-i irányú fal, az ún. Arányi kapuval, 600 m²).

8. *Az Újvilág kert* D-i szakasza (törökkori kőépület, talán dzsámi). Területe 1750 m².

Munkánkat – ásatási elgondolásaimon kívül – döntő módon a palota újjáépítésének s a tervezett romkert kialakításának igényei szabták meg. Mivel 1974 után megszüntették az addigi – a Szent György térről a palotába levezető – utat, e hevenyészett út helyét is feltárhatjuk. (Ugyanakkor – az új, véglegesnek szánt levezető út kialakításával, visszatemetésre került az a házromcsó-

*Murád budai pasa ezt a dzsámít 1651/52-ben építtette. Az épület jól látható a 17. sz. végi Hallart-féle metszeten;

port, amelynek egyik ciszternás udvarán, 1974-ben torzóinkat megtaláltuk. Technikai okokból visszatemetésre került a Hunyadi udvar Ny-i oldalán az 1974-ig feltárt 13. sz.-i városfal is, melléképületeivel, pincéivel, szemétkörméivel együtt.)

Az 1972/73 óta folyamatosan feltárt város- és várfalmaradványokat, a feltárt bástyákat, külső- és belsőtoronyokat, kőházak romjait, a középkori út- és hídmaradványokat – dr Czagány Istvánnak, a KÖZTI műemléki főmérnökének kiviteli tervei alapján – az 1984. évtől kezdődő időszakban, mint romparkot az Országos Műemlékfelügyelőség állítja helyre.

I. Őskori lelőhelyeink

1. Az erődrendszer É-i főkapujának (továbbiakban „Kolduskapu”) É-i előterében, a középkori kövezett út alatt 75/6. sz. gödör: urnasír maradványai. (Szintje: Af 158,5–159 m.)
2. 79/12. sz. É–D-i árokban őskori leletanyaggal kevert őshumusz átvágása. A lelőhely folytatódik a
3. 81/13. sz. lelőhelyen. Utóbbi hely emlékezetesebb lelete egy keltakori fibula (További feltárása folytatandó).
4. 80/4. É–D-i irányú árok, összefüggő őskori humuszréteg kerámialeletekkel. Összhossza 30 m. A kutatóárok a Szárazárok É-i zárófalától É-ra metszi át a kutatott s további kutatásra váró területet.
5. 80/9. sz. középkori pincemaradvány déli falán túl D-re alakított kutatóárokban sziklába metszett őskori gödör, kerámiával.
6. 81/11. }
7. 81/5. } sz. szelvényeinkben őskori kerámiával
8. 81/1. } datálható humuszréteg
9. 81/12. }
10. Az ún. Patkótoronytól D-re a 78/7 és a
11. 78/8. sz. kutatóárokban a szikla-talaj felett elhelyezkedő legelső kultúrréteg, őskori cserepekkel. Ebbe a rétegbe építik bele a 13. sz.-i, IV. Béla király korára datálható első budai városfalat. (A most felsoroltakon kívül őskori lelőhely a XII. sz., a 74/38, 74/46 s az ún. IV., „konzolos helyiség”; ezeknek a lelőhelyeknek leletanyagáról azonban már beszámolt Marosiné, Soós Ágnes munkája, a Budapest Régiségei 24/3–4. kötetében, 1977.)
Az őskori anyag részletes tudományos feldolgozását – a korábbiakhoz hasonlóan – Marosiné Soós Ágnes végzi.

II. Kelta- és római-kori leletek

1. 74/8. kelta és római kori kerámialeletek s egy alakos nyomóduc töredéke latin szövegtöredékkel. A lelőhelyet – annak kevert, dúlt volta miatt – nem lehetett autentikus, steril rétegekkel tisztázni.

2. 80/4. szelvény: őskori kerámiákkal jellemezhető humusz felső rétegeből, bolygatott talajból kelta és római kori cseréptöredékek.
3. 80/13. szelvényben: őskori kerámiával jellemezhető humusz kevert felső rétegeből hagymafejes fibula és kelta cserepek.

III. Falutelepülés a 12. sz.-tól a tatárjárásig

1. 75/18. pince. A felette állt 12–14. sz.-ban fennállott kőházat Zsigmond király korában, az É-i kortina és a „Kolduskapu” emelések, az ide vezető kövezett út kialakításakor, a 15. sz. első felében lebontották. A kövezett út nyugati oldalán 1,2 m. szájátmérőjű, fenn kővel kifalazott, mélyebben sziklába metszett akna. Ez az akna 12 méter mélyre hatol le. Mindezt az aknát, mindpedig az aknából nyugat felé nyúló pincét a 15. sz. első felének leletanyagával teljesen betöltötték s be is iszapolták.
Az aknából Ny felé kinyúló pincét sziklába vágták. A pince félköríves boltozása; boltozatának magassága középütt 2 m., szélessége 3,5–4 m. A pince Ny-i végében – ott, ahol a várfennsík Ny felé lejt – a kőzetbe vágott nyolc lépcső vezet a lejtős nyugati felszínre. Leletanyaga (mind az aknának, mind a pincének, mindpedig a lépcsős feljárónak) homogén, a 15. sz. első felől származó anyag, egy korábbi – nyilván a pince használatának idejéből való – fehér-cserép palack, zöldmáz, mérműves kályhacsempe töredékek. A feltárt aknát s a pincét, lépcsőivel együtt – lefedésük után – nyitva tartottuk. Bemutatható.
2. A 77/3. szelvényben egysejtű, kőfalazású házikó maradványának részlete; falai befutnak a 15. sz. első felében emelt É-i kortina – tehát a palota É-i várpiacát s a polgári várost elválasztó – várfal falai alá.
3. A 77/2. rétegeinek anyagában kerámia, cserépedény-töredékek, a IV. Béla korára datált városfal szintje alól.
4. A Hunyadi udvaron, a Munkásmozgalmi Múzeum ÉNy sarka közelében 9. sz. egysejtű kőház. Már a 13. sz.-ban kiiktatták. Leletanyagát egy bécsi fillér is szabatosan datálja. (Ez a házikó, amelyre már a középkorban is újabb falak nehezültek, a jelenlegi, a Szent György térről a palotába vezető új út kialakításakor végleg a föld alá került. Adatait a Budapest Régiségei 1977. évi 24/3–4. kötetében ismertettük.)
5. 75/4. korai kőépület maradványa; veremház jellegű épületmaradvány.
6. 79/1. sz. szelvényben korai kemence maradvány; korát a kemencét környező járószint III. Béla-dénára határozza meg.
7. A Magyar Nemzeti Galéria északi szárnyának Ny-i homlokzata előtt, a jelenlegi Csikós szobor talpzata táján, a 80/4. sz. lelőhely alsó rétegeiben 12–13. sz.-ra jellemző cserépedények töredékei.
8. A Hunyadi udvar Ny-i oldalán, a jelenlegi út és a Ny-i várfalak közötti szakaszon, szabatosabban a 13. és a

15. sz.-i várfalak között, a már korábban feltárt, tártjárás előtt épített kőből épített vízvezető csatorna É-i és D-i oldalán korai, kerámiával datálható rétegek

9. a 76/3., a

10. 75/3.

11. 76/7. sz. szelvényekben és a

12. 76/1. sz. kutatóárokban: 12., esetleg 13. sz.-i építésű kőház padlószintje alól korai cserépedény töredékek.

IV. A 13. sz. derekán végbement városalapítástól a 15. sz. első felében végzett tereprendezésig

1. IV. Béla kori városfal, az É-i kortinától a mai ún. Oroszlános kapu K-i oldalkapujáig. E szakasz – amelynek majdnem minden pontját feltártuk – 186 méter hosszú, szélessége 2 méter.

1981 évben, amikor az általunk kutatott területtől jóval északabbra, a Fehérvári rondellától K-re eső területen autóparkolót építettek s ott leletmentést végezhetünk, munkacsoportom megtalálta ennek – az egész, 13. sz.-i várfennsíkot átkaroló – legrégebbi városfalnak egy kis, alig három méteren át követhető szakaszát, egy belőle Ny felé kiugró félkör-alaprajzú bástya alapjainak maradványaival együtt. A korai városfal mérhető szélessége itt 1,8 m.

2. 75/1. a korai városfalhoz ízlő, gerendavázis, kőből épített, Ny felé kiugró négyzet-, ill. téglalaprajzú bástya. Kora, a városfalhoz képest másodlagos; annak testéhez nemcsak habarccsal és köveivel, de a bástya s a városfal testébe illesztett gerendákkal is hozzá ízl. Alapterülete 9 x 9 méter. A kis Ny-i, gerendavázis bástya belső járószintjének egy csekély maradványát is elértük. Szintje: Af 154, 2 m.

3. 78/6 szelvényben: a IV. Béla kori korai városfalba másodlagosan bevágott ajtó küszöbe, 3,4 m. szélességben. E pontra később a 81/5. sz. szelvényt hajtottuk rá, hogy vele a hajdani kapun belül levő 13. sz.-i szintet tisztázzuk. (1982 év végén befejezetlen munka).

4. Ún. Patkótorony. Ez a már korábban, K-i oldalán Gerevich László munkája során feltárt torony – amelynek teljes feltárását csak a ráépült legújabbkori Udvarlaki Őrség épületének elbontása után végezhetjük el – megállapíthatóan másodlagosan épül a IV. Béla kori városfal K-i oldalához.

A városfalnál mélyebbre alapozták. Megállapíthatjuk, hogy ezt a 13. sz.-ra datálható tornyot utóbb ismételtén bővítették, a 15. sz.-ban pedig összeépült a végleges formájában akkor kialakított Szárazárok D-i kaputornyával (török nevéen: a Zindánnal, vagyis börtön-toronnyal).

5. A IV. Béla kori városfal belső, K-i oldalához, a 75/1. sz. külső bástyával (a gerendavázis kis bástyával) szemben a 80/2. sz. belső torony pincéje bontakozott ki. A korai városfalhoz szorosan hozzáízl, Ny-i oldalán lépcső maradványa. Az épület D-i falán két részsűs kialakítású bevilágító ablak töredéke. A pince K–Ny-i hosszú szikla- és kőfala 13 m, É–D-i hosszú-

sága 9 méter. A 15. sz. első felében, az „area magna” – vagyis a nagy várpiac kialakításakor bontották le a felette álló belső tornyot s 15. sz. első feléből eredő bontási és szeméttanyaggal töltötték be. (A bevezető legalsó lépcső szintje: Af 152,6 m., a fenék: 151,6 m.) Ennek a belső toronynak közvetlen É-i szomszédja s attól egy kettős kőfal választja el: a

6. IV. számmal jelölt ún. „konzolos helyiség”. E helyiségnek betöltési anyagát – annak Ny felé eső kétharomadában már 1972/73-ban feltártuk. K felé eső harmadának feltárását azonban csak 1978/79-ben, akkor végezhetjük el, amikor a felette elhaladó ideiglenes utat – a jelenlegi, végleges levezető út megalkotásakor megszüntették. A lelőhelyet – amelynek rész-feltárását már 1977-ben ismertettem – Ny felé két kőkonzol kapcsolja össze a legrégebbi, IV. Béla kori városfal testével. É-i sziklába metszett oldalán mécses tartására szolgáló fülke. K-i részének feltárásakor ráakadunk az épület – feltárt – pincéjébe vezető kőlépcső fokaira s egy gotikus kő ajtókeretre, benne az ajtót tartó vaskapocs maradványával. A helyiségbe vezető kő pincélépcső legfelső foka – szerencsénkre – meghatározza az épület funkciója korának szintjét. (Af 154,68 m) A pince s a felette állt egykori épület a 13. sz.-i városfal működéséhez kapcsolódik. Betöltési anyaga – csakúgy, mint a 15. sz. első felében eltüntetett egész déli városrésze – a 15. sz. első feléből való. Legalsó rétegében, tehát a sziklapince fenekén már korábban találtunk egy Zsigmond kori kályhacsempét.

1979-ben a pince-helyiség betöltése K-i szakaszának feltárásakor – november 2-án – innen került elő, 1,5 m. mélységből az 1974-ben feltárt gotikus szoborcsoport egyik legszebb alkotásának, a fehér Madonna-torzónak feje.³

A betöltés értékes kályhacsempé-anyagot is tartalmazott, az anyag feldolgozás alatt áll.

7. A 81/12. szelvény területén egy telekhatáron K–Ny-i irányú 0,7 m. széles kőfal fut és köt be a 13. sz.-i régi városfalba. A kőanyagot habarcsba rakták. Ugyanitt – tehát a 81/12. szelvénynél egy agyagba rakott falazatú, mintegy 0,3 m. széles csatorna fut rá a várfalra. Mivel feltárása abbamaradt, e pillanatban nem dönthető el: nem korábbi-e ez a csatorna a IV. Béla korára datált városfalnál? Közéleben a

8. 81/12. B. lelőhelyen a 13. sz. második feléből, tehát már a városfal megépítésénél későbbi időből származó kemence és szeméttöredék, kerámialetekkel, állatcsontokkal. (Feltárása befejezetlen.)

9. Az ún. Patkótorony K-i oldalán, a régebbi – Gerevich-féle – feltárásakor a Szárazárok D-i falán kívül is előkerült egy falcsont; iránya, megépítésének technikája azt gyaníttatja, hogy talán ugyanolyan épület volt, mint a 80/2 jelű belső várfaltoronyunk.

10. A Szent György téren a 15. sz.-i köves út alatt egy bogárhátú, apróköves útszintet tártunk fel. E bogárhátú korai útnak több szintje van. Ennek K-i oldalán egy – keleten sziklába metszett, nyugati oldalán tíz méter hosszán kő falazású – nagyobb épület maradványára akadtunk. Osztófala nincs; falvastagsága 1

- m. D-ről egy – kis nyíláson keresztül vele összekötött – ciszternaszerű helyiség mutatkozott. Mind a két lelőhelyről 13–14. sz.-i leletanyag – köztük kályhaszemek s egy solymászalakos padlótege – került elő. A teljes feltárást technikai akadályok miatt nem lehetett befejezni s ma már erre remény sincs, mert a Szent György téren 1976–79-ben végrehajtott alagsövezéssel mind ezt a torony (?) maradványt, mind pedig a hozzátartozó ciszternát feldúlták.
- A nagyméretű épület Ny-i oldalán a kőfalat helyenkint téglával is kipótolták s a betöltés felső rétegeiben törökkori kerámia is akadt. Az épület úgylát-szik át- és túl-élte a törökkort: pontos helyén az 1687. évi Rabatta-felmérés egy négyzetes alaprajzú nagyobb épületet tüntet fel. Eszerint ez a toronyszerű épület volt az egyetlen, még a törökkort is megélő. sőt túlélő középkori épület a palota északi erődfalának előterében.
12. Az É-i főkapu – Kolduskapu – K-i épülettoldatának részletei. A Zsigmond kori erődfal kaputornyának K felé néző, az erődfallal használatukból kikapcsolt ablakai arra mutatnak, hogy e 15. sz.-i alakítású épület helyén már egy korábbi, nagyobb méretű részben hasonló elrendezésű kőépület állt. Ennek egyes falait meghagyták s belekomponálták a Zsigmond kori kaputoronyba. A kaputoronyhoz K felől csatlakozó épületnek csupán pincéje, az abba levezető lépcső, a felső pince két kamrája maradt meg, kő ajtókeretek maradványával. Az alsó pincehelyiséget kétízből boltozták. Első földeme egy – részben maig meglévő, síma konzolokon nyugvó – síkföldem volt. Ezt utóbb gotikus vállkövekből kiinduló kőboltozatra cserélték ki. Mindkét konzol-rendszer gyámköveiből maradt in situ hírmondó.
- Szintviszonyai: a Kolduskaputól É felé vezető 15. sz.-i, nagyköves út szintje: 159,3 m. Ugyanennek az útnak K-i, magasabb járdája. Af 159,89 m. A korábbi, bogárhátú út szintje: Af 158,90 m. A kaputorony K-i pincéjébe levezető lépcső küszöbe a gotikus ívű pince-ajtó küszöbénél: Af 156,57 m. – A K-i torony-toldal pincéjének feneke a sziklán: Af 155,47 m.
13. A Kolduskapuhoz vezető 15. sz.-i köves út Ny-i oldalán É felől D-nek haladva az alábbi épületek maradványai kerültek feltárássra: 77/6. korai kőház sziklába metszett pincéje. A pincéből, nyugat felől kelet felé emelkedően lépcső vezet s ennek felső küszöbe kiugrik a hajdani épület K-i homlokzata elé. A Ny-i oldalán eleddig fel nem tárt pince K-i oldalának belmérete: 2,8 m. Betöltéséből Károly Róbert–I. Lajos kori ezüstpénzek. Ezt a házat, csakúgy, mint néhány – utóbb megjelölt szomszédját – a 15. sz. első felében, a várost a palotától elválasztó nagy É-i kortina építése idején iktatták ki. Betöltésének zöme a 15. sz. első feléből való.
14. 77/7. – az előzővel D-ről szomszédos – hasonló elrendezésű kőház pincemaradványa. 6 m-es mérhető belméret. Hasonló elrendezésű – az épület homlokzatán túlmenő – pincelépcső. Feltárása Ny felé folytatandó. Betöltésének kora, mint a 13. sz. épületé.
15. 75/9. az előző két épület D-i szomszédja. Hasonló elrendezésű. Ennek az épületnek homlokzata is K-re, vagyis a korábbi, bogárhátú útra nézett. A későgotikus, nagyköves útnak ez az épület már útjában állt; alighanem annak építéskor bontják le ezt is. Feltárását – Ny-i irányban, az akkor még működő és használt ideiglenes kocsiút miatt – nem lehetett befejezni. Feltárandó.
16. 75/5 szelvénytől az északi kortina (tehát az erőrendszer északi zárófala) testéig, 12 m. hosszan egy homlokzati, de inkább kerítésfal halad, habarcsos kőből; ez az É–D-i irányú fal beköt abba az épületmaradványba, amelyet a 15. sz. első felében az É-i kortina testébe beleépítettek.
17. Az É-i kortina testébe beépített korábbi házfalak, 4 m-es belső térrel, 81/4. sz. Betöltéséből kerül elő egy románkori oszlopfő töredék s egy reneszánsz stíű gyöngyös fülbevaló.
18. A most leírt, a 15. sz. első felében kiiktatott – s részben a kortina testébe falazóanyagként felhasznált – házmaradvány tartozéka a tőle keletre álló, 6 m. mély, átlagban 1,8 széles sziklába vágott ciszterna, amelynek a 81/2. jelet adtuk. Ebből a ciszternából kerültek elő 15. sz. eleji – 14. sz. végi – udvari ötvösműhelyből származó betűmintatáblák és fémöntésre használt kődúcok. Ezeknek feldolgozását – kérésemre – Nagy Ildikó régész végzi. (Az egyik nyomódúcot Marosi Ernő az 1974-ben feltárt gotikus szoborgaléria lovag-alakjai hiányzó fémövdí-szeinek öntésére vélte alkalmasnak.)
19. Az ettől a kettős – 81/4 és 81/2. sz. – lelőhelytől D-re 6 m. széles telekosztás üres. A 80/10. számot viseli. Feltételezzük, hogy itt egy a városfal felé, Ny-Ny-i irányba vezető síkátor helyezkedett el. Felszíne szikla.
20. A 74/1., részben már feltárt ház Ny-i folytatásában a 80/5. sz. lelőhely. Felette 3 m. széles későközépkori fal helyezkedett el, K–Ny-i irányban. (Ebben a széles falmaradványban sejtettük az erőrendszer É-i főkapuja, a Kolduskapu nyugati oldaltornyának romjait. A romokat a Mélyépítő Vállalat annak idején felrobbantotta. E robbantás előtt a 80/5. sz. lelőhely feletti rétegekben helyezkedtek el csonkolt faágas motívumú későgotikus, monumentális méretű konzoljaink.)⁴
21. 12 m. széles – az előbbi lelőhelyektől D-re eső – szikla-felmagasodás. Ennek É-i oldalán helyezkedik el a sziklába vágott 74/30. sz. pincemaradvány. Itt 1974 év augusztusában tártuk fel a hársfalevél- és sasszárny-motívumos Luxemburg-címer töredékét s azt a kettős kőkoronát, amely – együttesen – 1974. évi nagy szobortorzó-leletünk szerves tartozéka.⁵ Ez a – Zsigmond király dinasztiajának – címermaradványa támpontot ad a szoborgaléria Zsigmond kori datálásához.
22. A 74/3. és 74/6. sz. – 1974-ben feltárt s 1977-ben ismertetett – kőházaink nyugati toldatának feltárását a hevenyészett út említett megszüntetése tette lehetővé. E munkát végrehajtottuk s így a 74/6. sz. épület alagsorának (pincéjének) sziklábavágot nyu-

- gati záródását feltártuk. Betöltési anyaga a 15. sz. első felére jellemző.
23. A 74/4. sz. lelőhely – a szobrok torzóinak lelőhelye – Ny-i zárófalat 1979-ben tártuk fel. E ponttól nyugatabbra – várákosunkkal ellentétben – nem akadunk épület, vagy pince nyomára. Itt már újra a sziklafelszín jelentkezik, Af. 154,5–155 m szintmagasságban, 6 m kelet-nyugati hosszban.
 24. 74/10. sz. és
 25. 74/11. sz. ház sziklapincéje. 15. sz. első felére tehető betöltés. A 74/10. sz. 13. sz.-i építésű kőház egyvonalban fekszik a tőle Ny-ra elhelyezkedő IV. sz. ún. „konzolos helyiséggel”, a Madonna-fő lelőhelyével.
 26. A 74/10. sz. kőháztól D-re 20 m-nyire terjedő területen csak annak Ny-i oldalán találtunk habarcsba rakott kő épületfal maradványokat. (76/1. sz. kutatóárok).
 27. A 80/2. sz. lelőhelytől D-re 4 m-re egy kőépület maradványai kb. 6 m-es belvilággal. 1981 végén ez a házmaradvány még további feltárássra vár; alaprajza még nem mérhető.
 28. Feltárássra vár a Hunyadi udvar kövezetétől a Ny-i ásatási területre vezető autótér területe. Itt ugyancsak egy 6 m – É–D-i szélességű – kőház maradványait sejtjük. (A bekötőutat 1984 év elején még használják a Mélyépítő Vállalat rakodó teherautói.)
 29. A 28. pontban említett bekötőúttól (s az alatta gyanított 13. sz.-i kőháztól) D-re egy agyagba rakott kőfallal határolt pince – 74/39. – s ennek K-i oldalán a 80/3. sz. szelvényben 13–14. sz.-i kerámia, egy – egyelőre feloldatlan – pápai bulla ólompecsétjének féldarabja. Az említett – egészében még feltáratlan – 74/39. sz. pince belmérete 4 m. Ugyanezen a telken van a városfal felé lejtő – már említett – csatorna.
 30. 74/8. lelőhelytől keletre a 80/9. sz. kutatóárokkal feltártunk egy korai építésű pince-helyiséget, annak küszöbkövét, agyagpadlóját; alatta 12–13. sz.-i szemétreteg. E D-i szakaszon ez az egyetlen olyan házmaradvány, amelynek K-i, homlokzati falát is eltérítettük. A többi házhomlokzaton rajta nyugszanak a 19. sz.-i Hauszmann-féle királyi palota épületei. K-i irányban itt is azt észleltük, amit északabbra a 77/6., 77/7., 77/9. jelzésű korai kőházainknál: a pincéből, Ny. felől K. felé felvezető lépcső legfelső foka, küszöbe itt is kiugrik a ház K-re tekintő homlokzata elé. (Ezeknek a házaknak tehát a Felvidéken máig honos homlokzati karaktere volt: a keskeny homlokzat elé ugrik ki a – hajdan nyilván védőtetővel, vagy a tető előugratásával védett – pincelépcső. Hazai példái Hollókőn.)
 31. A fentitől délre eső telek határát a 80/4. sz. helységgel lehetett meghatározni. Ny-i végén helyezkedik el a IV. Béla kori városfalba másodlagosan beiktatott kapu küszöbmaradványa. A 30. és 31. pontunkban ismertetett objektumok között, a telek Ny-i végén, több szint s több szemétdör jelentkezik; ezeknek feltárását csak később folytathatjuk; a feltárással befejezetlen.
 32. A 31. pontban ismertetett lelőhelytől délebbre eső háztelek Ny-i végét már metszi a Szárazárok É-i zá-

rófala. K-i felében a 74/23. sz. sziklapince helyezkedik el. Közeliében, a

33. 80/4. és a
34. 80/1. szelvényben, illetve kutatóárokban – egyelőre még feltáratlan – korai kőházak épületfalai, átlag 6–6 méteres – É–D-i irányú – belvilágra utaló fal-közökkel.
35. A Szárazárok belső, É-i oldalán, a Zsigmond kori pillérek között egy korábbi kőépület maradványai zárják az árok É-i végét. Alapozása mellől – a Szárazárok mai legmélyebb pontján – Af. 146, 3 m körüli magasságban – egy 13. sz.-i jellegű cserépedény. (Ez az egykori kőház már jóval kívül esik a IV. Béla kori városfalon s annál mélyebb szinten – a mai Csikós udvar szintjének közelében – fekszik. A Csikós udvar szintje, ma: Af. 145,21 m.)

V. Anjou-kor

Feltételezésem szerint az Anjou kor a déli királyi palota megépítésének kora.⁶ Természetes az, hogy a déli királyi palota, az Istvánvár s a „Haragos István tornya”, 14. sz.-i megépítése, a rezidenciának Visegrádról s a budavárosi Magna curia Regis-ből, német nevén: a Kammerhofból való végleges átköltözése⁷ szükségképpen háttást gyakorolt a Vár D-i lakónegyedének sorsára is.

Régészeti adataink – az újabb ásatások során világsá vált felismeréseink –, azt mutatják: I. Károly – az Istvánvár, tehát a D-i palota magjának – megépítésekor a Vár legdélibb polgári házait tüntette el s építőmesterei azok helyén alakították ki a rezidenciát, az attól É-ra eső két Szárazárkot s az Anjou palota É-i előterét, az Anjou-kori várpiacot.

Amikor azután Zsigmond erőteljes palotabővítése megindulnak: újabb városrészt szakít le a városról s a palota-térség határát, É felé mintegy kétszáz méterrel északabbra tolja.

A D-i hegyfennsík – a palota területe – egy D-i irányban tűhegyesen elkeskenyedő hegyfennsík. Erre ül az Anjouk rezidenciája. Zsigmond – aki a Friss palota és a Csonkatorony építésével megszünteti az Anjou-rezidencia várpiacát – részben hegyoldali toldatokkal (ún. „Lovagterem”, atemplom, Tárnokház) bővít, részben pedig É felé – a város terhére – terjeszkedik, s itt északon, egy polgári lakónegyed megszüntetésével alakíttatja ki az új, nagy várpiacot. Ezt a bővítést azonban – s ezt a felismerést az újabb ásatási eredményeknek köszönhetjük – már az Anjouk korában megkezdték: a mai Ny-i belső várfal belső, belső-támpillérekkel megerősített várfala még Anjou kori építmény. Tehát a későbbi É-i nagy várpiac területét – legalábbis az általunk megkutatott Ny-i területen – már az Anjou kor végén új várfalakkal veszik körül. S teszük ezt akkor is, ha ott – tehát a későbbi, Zsigmond-féle nagy várpiac területén – ekkor még állnak a polgárházak s azokban még polgári lakosság lakik.

De nézzük e kor újabb feltárt építészeti maradványait s leletanyagát.

1. Várfalak.

A nagy Szárazárok D-i fala már az Anjou-korban elválasztja a királyi palotát a várostól. A Ny felé futó – a Csikós udvart is átszelő – Ny–K-i irányú – alsó kortinában, a Csikós udvaron helyezkedik el az ún. Arányi kapu, a Hunyadi udvar felső szintjén pedig – megállapítható módon – szintén egy várkapu nyílt észak felé. (A Csikós udvaron elhelyezkedő ún. Arányi kapuról – amelyet egészében újra feltártunk – megemlíthetjük, hogy annak ÉK-i előterében egy – valószínűleg a törökkorban emelt – féltorony-szerű, a felső várfalhoz tapadó épület állt. Ezt az épületet jól jelzik a 17. sz. végi helyszínrajzok, sőt a 18–19. sz.-i felmérésekből az tűnik ki: ezt a Csikós udvar szintjére alapozott törökkori féltornyot még a 18. sz.-ban épített ún. Stöckelgebäude épületébe is beleépítették. Maradványait a 19. sz.-ban, az Ybl-féle építkezések idején bontották le. Alapfalai azonban ma is belelógnek az Arányi-kapu É-i előterébe.)

Az Arányi kaput, s az azt inkorporáló, a Csikós udvar szintjén állt Ny–K-i irányú kortinát a múlt század hatvan-hetvenes éveiben a tudós dr Arányi Lajos orvos írta le: megemlíti, hogy a kapu felett középkori címertöredék volt s a kapu É-i előterében szintén szárazárok – vagy legalábbis egy farkasverem – volt.

E szakasz első mondatában esik szó egy – a felső, Hunyadi udvaron elhelyezkedett – É felé nyíló kaputoronyról. Az Udvarlaki Őrség épületének lebontása után nyílt módunk az ún. Patkótorony Ny-i részeinek tisztázására. Itt világossá vált: a 13. sz.-i várfalhoz ízülő ún. Patkótoronyt Ny felé folyamatosan bővítették s Ny-i részén, a Szárazárok Ny-i szakaszának középterében, valószínűleg Anjou-kori előzmények után itt építették fel azt a felvonóhídra tekintő Zsigmond kori kaputornyot, amelyet utóbb a török részben őrtoronynak, részben pedig börtönnek használt. Utóbbi okból nevezték a törökök Zindánnak ezt a kaputornyot.

2. A Csikós udvarra támaszkodó támpilléres Ny-i felső várfalnak az Arányi kaputól s az azt befoglaló Ny–K-i irányú kortinától D-re eső szakasza már az Anjouk korában felépült. A Csikós udvart Ny–K-i irányban derékba metsző – s alapfalaiiban megtalált – kortina, az Arányi-kapu (helye) s a felső Ny-ra néző várfalnak ez a szakasza egykorú: építésük kora megelőzi Zsigmond nagy építkezéseinek idejét. Mind a kortinán, mind ezen a falszakaszon megjelennek a nagy, rusztikus kváderekkel kialakított támpillérek.
3. A feltárt Szárazárok (Ny-i vége) s az Ybl-szárny (a leendő Széchényi könyvtár-épület) közötti szakaszon a Zsigmond-kori (részben Anjou-kori) nagy támpilléres Ny-i várfal és a korábbi, IV. Béla kori várfal között egy harmadik, eltérő tengelyű, É–D irányú várfalat is feltártunk. Ennek a – nyilvánvalóan az Anjou korból eredő – várfalnak északabbi szakaszát a Zsigmond kori Szárazárok továbbalakításakor elbontják, de nyomon követjük ezt az Anjou kori várfalat északabbra, mint a Zsigmond kori nyugati-felső várfal legbelső rétegét. Ennek részlete az a belső-támpilléres falszakasz is, amelyet a Hunyadi udvart lezáró Zsigmond

kori felső várfalban végig, fel az É-i kortináig követhettünk. Ezt az Anjou kori várfalat, mint azt már korábbi publikációmban közöltem, szabályos ritmusban belső támpillérek s árkádok tagolták. (Ezeknek nyomait megsemmisítették akkor, amikor statikai okokból az egész felső nyugati várfalat belülről, tehát K felől, le a Csikós udvar szintjéig egy 2 m vastag betonköpennyel szilárdították meg.)

4. A Szárazárok és az Ybl szárny közötti szakaszon a felső, Ny-i, támpilléres várfal belső K-i síkja vakolt. Vakolt azonban a 3. pontunkban leírt Anjou kori várfal külső, Ny-i fala is. Ez arra mutat: ebben a háromszög alakban szűkülő térségben valaha egy, vagy több terem, vagy egy belső kisudvar, egy zwinger helyezkedett el. Meglehet, hogy az a kapu, amelyet – mint már említettem – a IV. Béla kori várfal D-i szakaszának testébe másodlagosan iktattak bele, ebbe a kis várfal-közbe vezetett.

Ez a kérdés azonban tisztázatlan. Mivel a Szárazárok D-re eső terület – egészen az Ybl szárny nyakáig – feltáratlan, talán, az 1983/84. évben esedékes feltárástól várhatjuk az e kérdésre adandó választ.

5. Egyes pincék betöltési anyagában – így pl. a 74/3., 74/6., 77/6 és 77/7 házmaradványokban – Károly Róbert s Nagy Lajos kori pénzek datálják a feltöltést. Itt Anjou kori átépítéseket, a kőházak Anjou kori átépítéseit sejtethetjük. A 74/6. – Nagy Lajos dénárával datált – ház sarkából került elő egyik legjelentősebb leletünk, egy mázatlan, gotikus cserépkályha összeomlott anyaga. (Utóbbi Szebényi Judit restaurátor rekonstruálta.)
Korábbi – 1977-ben megjelent – ásatási beszámolómban emlékeztem meg arról, mind az 1974-ben talált gotikus torzók lelőhelyén, a 74/4. sz. ház-udvaron, mindpedig az ahhoz csatlakozó 5,5 méter mély ciszternában is jelentkeztek Anjou kori – tehát I. Károly, I. Lajos és Mária királynő korából való – pénzek s velük együtt bőséges Anjou kori leletsorok.⁸

VI. Zsigmond kor

1. A 15. sz. első felének vitathatatan építménye az a hatalmas, 2,5 – 3 m. változó szélességű várfal, amely a Ny-i vároldal török elnevezésű, de ugyancsak Zsigmond kori ún. Karakas pasa-tornyától a Szent György teret s a Hunyadi udvart átszelve kb. a K-i vároldal Turulmadár szobraig terjed. Ezt a várfalat – amely a palota tartományát a budai polgárvárostól választotta el – középterében, a mai Munkásmozgalmi Múzeum ÉNy-i sarka előtt – egy hatalmas kaputorony (s annak K-i és Ny-i toldata) tagolta. Ezt a kaput nevezi a törökök „Kolduskapunak”. Egy, járdával is tagolt, hatalmas kövekkel fedett út vezetett hozzá. Az utat 15. sz.-i építésű, földalatti cserép vízvezető-csővekből alkotott vízvezeték kísérte. A vízvezeték a díszesen kövezett út Ny-i oldalán jelentkezett.

A főkapu tornyának K-i oldalépülete – alapfaliban, pincéjében – megmaradt. (Ny-i tornyának

maradványait a talajszintsüllyesztést végző Mélyépítő Vállalat munkagépei, majd fel-robbantásai irmagjáig elpusztították, – tiltakozásunk ellenére).

A pincébe – alkalmasint a királyi borospincébe – a mai Szent György térről boltozott lépcső vezetett le. A pincének két szintje volt. A lépcső metszi mindkettőt s az alsó szintre vezet. A felső szinten – mind K, mind Ny felé – egy-egy terem helyezkedett el. Kőkeretes gotikus ajtók rongáltan nyomokban megmaradtak. Épebb az a gótikus kőívű ajtó, amely a pince mélyebb szintjére vezet. Ide kőlépcsők vezetnek le.

Az Országos Műemlékfelügyelőség – amely 1984-re jelezte azt, hogy romparkunk helyreállítását megkezdi –, ennek az É-i főkapunak s tartozékainak restaurálásával kezdi meg évekre szóló munkáját.

2. A Csikós udvart s a Hunyadi udvart elválasztó felső Ny-i várfal – amelynek belső magját még az Anjouk építették – Zsigmond király építőmestereinek alkotása. A máig álló, 8–11 méter magas, átlag 2–2,5 m. vastag felső várfalat nyugat felől 17 monumentális köpillér tagolja. Mivel sikerült azt az utat elbontanunk, amely a Csikós udvart a Hunyadi udvarral kötötte össze, s amelyet a hajdani Fedeles lovarda megközelítése végett Hauszmann Alajos aként emeltetett, hogy e felső, Ny-i várfal támpilléreit leborotváltatta, kibontásra kerültek a Ny-i felső várfal pompás támpillérei s így – mintegy 180 méter hosszan – a Vár egyik legszebb, s főként hiteles középkori térhangulatát nyújtják.
Azt már korábban megállapíthattuk – az É-i korból s e Ny-i várfal összeépítési, érintkezési pontjánál –: a Ny–K-i irányú, a várost a palotától elválasztó várfal másodlagos, későbbi ennél a már Anjou-korban megkezdett Ny-i felső várfalnál.
3. Zsigmond korában bontják le a város déli lakónegyedének azokat a szabályos telekosztásban álló házeit, egy egész városnegyed, amelyeknek jelentős részét feltártuk, s amelyeknek feltárásáról korábbi, 1977. évi közlésemben részletesen beszámoltam. Ekkor iktatják ki, szüntetik meg a IV. Béla kori városfalat is, az ahhoz kívülről s belülről csatlakozó, vele egybeépült belső tornyokkal s külső bástyákkal egyetemben.
4. Zsigmond korából való a Szárazárok végleges kialakítása, az annak Ny-i oldalán elhelyezkedő kőhíd három pillérével egyetemben. Ekkor épül meg a – már említett – déli kaputorony, a „Zindán” is. Itt említem meg a Szárazárok két értékes, egyedülálló leletét. Egyik egy méhkas alakú, felső végén vaskampóval ellátott kő-súly, talán a Szárazárok D-i hídelemét alkotó felvonóhid ellensúlya. Ugyanitt került elő egy címertöredék is – alkalmasint kapucímer – vörösmárványból. A cseh oroszán s a rávésett magyar pólyák azt bizonyítják, hogy a cseh-magyar perszonálunió valamelyik időszakából, talán Zsigmond idejéből való. Innen került elő egy 14. századi keresztes, címeres szép sírkőtöredék is.
5. Itt említem meg a 74/8. és a

6. 74/39. sz. lelőhelyeket, ahonnan kisebb, a nagy gotikus galériához kapcsolható szobortöredékek is előkerültek.
(Itt került elő az a személgödör is, amely részben Zsigmond kori, részben a 15. sz. végére datálható, unikális, figurális kályhacsempéket nyújtott. Zsigmond korára tesszük az egyik, kulcsos-kucsmás udvari alakot ábrázoló barna-zöldmázás csempét, míg a többi polichrom festésű figurális csempé a 15. sz. végétől, esetleg a 16. sz. elejéről való.)⁸
7. Zsigmond kori – zömmel – mindaz a leletanyag, amely az északi előudvar, a nagy várpiac kialakításához kellő betöltési anyagból származik. (L.e szakasz 3. pontját.)

VII. Mátyás és a Jagellók korából

építészeti in situ emlékekre nem akadtunk, viszont számos kőfaragásunk őrzi a későgotikus és reneszánsz kori épületplasztika emlékét. Itt emlékezem meg arról az egyedülálló, monumentális vörösmárvány reneszánsz oszlopfőről, amelyet a XVIII. századi királyi istállók falazóanyagából emeltünk ki, s amelyet előbb az ausztriai schallaburgi, majd a Magyar Nemzeti Galéria-beli reneszánsz kiállításon mutattunk be.

VIII. Törökkori emlékek

1. A már említett, Rabatta-hagyaték 1687. évi budai helyszínrajzán „Cavallier” (bástya) névvel illetett épület DNy sarka, Ny-i homlokzatának alapfalai a mai levezető út alatt kerültek elő s kerültek elbontásra. Itt újra megemlítem: a „Cavallier” Ny-i alapfala rajta nyugodott szobraink lelőhelye – a 74/4. – felett, a szobrok lelőhelyét fedő épületbontási rétegben, anélkül, hogy a török épület alapfalának legmélyebb pontja is elérte volna szobraink legmagasabban fekvő rétegét.
2. A Szárazárok K-i oldalán jelentkezik, cca 15 m. hosszban egy törökkori fal, amelyet a Szárazárok s hídja, déli kaputornya megsemmisülése – vagyis az 1684. évi ostrom – után s az 1686. évi ostrom megkezdése előtt a törökök (alkalmasint Sziavus szultáni hadmérnök tervei alapján) főként középkori kövek másodlagos felhasználásával emeltek. A datálást bizonyossá az teszi, hogy mind az Auer féle börtönnaplóban, mind Evlija Cselebi leírásában, az 1660-as években a Szárazárok hídja még fungál. Megsemmisülése 1684-ben, a déli torony s a déli hídpillér leomlásával következett be. Egyébiránt a most tárgyalt törökkori fal már a híd funkcióját lehetetlenné is teszi, tehát akkor épült fel, amikor a híd- és kapurendszer már – a Naphegyre felvont útegek ágyútüze következtében – megsemmisült.
3. Magát a Szárazárok D-i, gotikus kaputornyát, a török korban őrtoronyként s börtönnek használt „Zindánt” is, É-i oldalán átköpenyezte a török, téglával. Ez a fa-

lázat kapcsolódott a 2. – előző – pontunkban ismertetett falhoz.

4. Kisebb falakat emelt a török az északi kaputorony pincéiben is. Ezek egyikéből emeltük ki azt a másodlagos elhelyezésű koronás W-betűvel s a Jagelló címerrel ékesített vörösmárvány baluszterosztó töredéket, amely Mátyás reneszánsz mestereinek II. Ulászlókorai budai továbbműködését bizonyítja.
5. Az Újvilág kertben, egy 19–20. századi kő víztároló, vagy parter alatt 2 m. mélységben egy törökkori, fehér vakolású épület maradványaira akadunk. Ennek északkeleti sarka s nyugat, illetve dél felé haladó fala 6–6 m. hosszán volt követhető. Említettem: láttán Murád pasa 1650 körül emelt dzsámijának maradványára gyanítottam. A feltárás területét – minden indoklás és jelzés nélkül – 1978-ban gépi erővel váratlanul visszatemetették. Feltárása folytatandó, illetve befejezendő.

Kiemelkedőbb leletek, leletcsoportok

Ismertetésem főként építészettörténeti emlékeink köré csoportosítja az 1974. óta 1982. év végéig folyamatosan végzett budavári feltárások leletanyagát.

Maga a mobil leletanyag annyira bőséges és gazdag, hogy azzal egymagában meg lehetne tölteni egy kisebb múzeumot. Mivel ásatásaink mind mostanáig folyamatosak voltak s megszakítás nélkül, télen-nyáron – éppen a sarkunkban járó helyreállítók miatt – néha erőltetett ütemben is szorgalmaztuk őket, a teljes beszámolóhoz kellő feldolgozás (restaurálás) eddig elvégezhető nem volt.

Nem került sor a törökkorból származó kínai porcelánok, a gotikus és reneszánszkori kőfaragás-anyag, a tömeges középkori idomtéglák, vagy az újkori rétegekben feltárt habán kerámia feldolgozására sem. Mindez – néhány év múlva – egy a jelenlegi, hevenyészett, előzetes jelentésnél sokkal bővebb publikációt igényel. De érdemel is.

Törekedtem arra, hogy munkám feldolgozásába, publikálásába munkatársaimat is bekapcsoljam. Így e kötetben kerül közlésre munkatársam, Boldizsár Péter munkája egyik érdekes leletünkről, egy 14. sz.-i pálinkafőző edényről. Hasonló módon remélem megvalósítani későbbi beszámolóinkat is. (Kínai porcellán-anyagunkkal Ferenczy László, egyedülálló értékű habán edényeinkkel H. Krisztinkovich Mária, a 81/2. lelőhelyen talált gotikus ötvös műhellyel Nagy Ildikó, állatcsont anyagunkkal – a közelmúltban elhunyt – Matolcsi János paleo-zoologusunk foglalkozott.)

Sor kerül majd a Duma György és Velledits Lajos által vizsgált terrakotta idomtégláink ismertetésére s a Bodor Imre által végzett numizmatikai elemzések közlésére is.

Leleteink sorából, mint kiemelkedőbbekről, említést tettem a IV. „konzolos helyiségben” feltárt Madonna-főről. Azokról a kisebb szobortöredékekről is, amelyek a 74/4. központi torzólelőhely feltárása után más ásatási

területeken kerültek elő. A Madonna-fő megtalálásán kívül a 74/30. ponton lelt Luxemburg-címer és kőkorona töredék az egész gotikus szoborcsoport, a hajdani szobrászműhely működésének dátuma pontosításához segíthet közelébb.⁹ A felsoroltak értékéhez csatlakoznak azok az eddig részben ismeretlen kályhacsempék is, amelyeket tömegesen tártunk fel különféle lelőhelyeinken, s az a néhány díszkályha csempe, amelyről e beszámoló Zsigmond kori szakaszának 6. pontjában tettem említést.

Feltárára váró területek, további feladatok

1985 év végével a magam vári ásatási munkáját befejezem. A korábban magam elé tűzött célt – amelyet 1977. évi bővebb beszámolómban ismertettem – megvalósítottam.

Munkánk eredményeképpen sikerült a palota- és várostörténet néhány homályos periodizációs kérdésének megoldása.

Pl. az Árpád kori várhegyi falu-település s a városalapítást követő építkezések tekintetében; várostörténetünk eddig mit sem tudott sem erről az Árpád kori várhegyi agrártelepülésről, Minor Pest topográfiájáról. De arról sem, hogy a IV. Béla alapította város polgári lakónegyedei a 13–14. sz.-ban lenyúltak egészen a várpalota területéig. Ezeknek a felismeréseknek archeologikumát szerencsésen egészítették ki váratlan leletek, sorukban az 1974-ben feltárt szobor-galéria megtalálása.

Munkám végeztével is számos kutatási téma marad. (Az Öntőház utcai zwingerek, a két – hajdan a Dunáig lefutó – kortina, vagy a 15. sz.-i író – Bonfini – által emlegetett, nyugati-vároldali villa marmorea feltárása.) A szűkebb 1984 évi program:

- a) a felhagyott út (voltaképpen a 18. sz.-i királyi istálló/pincéi falközének) további feltárása. Pontosan tudjuk, hogy 77/6, 76/7 sz. koraközépkori házaink pincéi erre a területre nyúlnak át.
- b) a 80/2 és 81/4 közötti lelőhelyek közé eső, átmeneti teher-autó áthajtó út megszüntetése s e terület feltárása. Gyanítjuk, hogy itt egy vagy két 13. századi kőház maradványai helyezkednek el.
- c) Feltárára vár a Szárazároktól D-re eső terület, egészen az Ybl-szárnyig. Ennek lehetősége szükségképpen megnyílik akkor, ha a felső-nyugati várfal megerősítési munkáit – belső betontámaszának megalkotását – a Mélyépítő Vállalat 1983/84. évben elvégzi.
- d) A Czagány István által tervezett középkori rompark építése előtt újból fel kell tárnai a IV. Béla kori városfal – 1972 óta folyamatosan kiásott – szakaszait, amelyeket a felső-nyugati várfal belső betonozása miatt a Mélyépítő Vállalat vissza temetett.
- e) A Csikós udvaron az Arányi kapu – É felé tekintő – árkának, a kaput befoglaló Ny–K-i irányú falnak feltárása, a kapu É-i előterébe belelógó törökkori épület alapjainak kiásása.

E feladatoknak – 1984 év végére elérhető – megvalósításával a Hunyadi és Csikós udvaron végezhető feladatok lezárulnak.

Későbbi tennivaló a Szent György tér Ny-i és É-i oldalának feltárása. Itt, az egykori királyi istállók s a hajdani Habsburg József palota helyén – tudjuk – egy egész középkori városrész helyezkedett el; a 14. sz. derekáiig itt volt Buda első Zsidónegyede és zsinagógája is,¹⁰ a Szent György tér északabbi pontjain (elég, ha

megnézzük az 1687. év januárjában papírra vetett Rabatta-féle helyszínrajzot, Joseph de Haüy művét), az 1410 körül épített Szent Zsigmond prépostság s annak melléképületei rejtőznek.

Ezeknek a munkáknak végrehajtása azonban már messze kívülesik a magam elé tűzött feladaton.

Rövidítések

ActaHistArt	Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő
BpR	Budapest Régiségei
MűvÉrt	Művészettörténeti Értesítő

TBM	Tanulmányok Budapest Múltjából
Zolnay 1976. 218–233.	Zolnay L.: A cseh Luxemburg-ház kőcímere és kőkorona töredék a budavári újabb ásatás leletei között. MűvÉrt (1976)

Jegyzet

1. Zolnay L.: Az 1967–75. évi budavári ásatásokról s az itt talált gótikus szoborcsoportról. BpR 24/3–4. (1977) 5–152. – Zolnay L.–Szakál E.: A budavári gótikus szoborlelet. Budapest 1976. – Zolnay L.: Der gotische Skulpturenfund von 1974 in der Burg von Buda. ActaHistArt 22 (1976) 173–331. – L. Zolnay: Les statues gothiques trouvées au Château de Buda. Revue de l'Art Párizs, No. 36. (1977) 46–56 – Zolnay 1976. 218–233. – Zolnay L.: Az elátkozott Buda – Buda aranykora. Budapest 1982. – Zolnay L.: A budai gótikus szoborgaléria színei. Művészet 20 (1979) 10. sz. 24–25.
2. Marosiné Soós Á.: A budai várpalota újabb ásatásának bronzkori leletanyagáról. BpR 24/3–4. (1977) 167–172.
3. Zolnay L.: A budai fehér Madonna. Budapest 18 (1980) 2. sz. 34–36.
4. Zolnay L.: Csonkolt faágas motívumok későgótikus épületplasztikánkban. MűvÉrt 29 (1980) 117–130.
5. Zolnay 1976. 218–233.
6. Zolnay L.: Ásatások a budai I. Táncsics Mihály utca 9. területén. (A XIII–XIV. századi királyi rezidencia kérdéséhez) ArchÉrt 94 (1967) 39–47, ArchÉrt 95 (1968) 40–60.
7. Zolnay L.: Opus Castri Budensis. A XIII. századi budai vár kialakulása. TBM 15 (1963) 43–108.
8. Zolnay L.: Egészen a szüztalajig 3. A fűtés és világítás emlékei. Budapest 20 (1982) 2. sz. 35–37.
9. Az 1974-ben – s azóta is – feltárt budai gótikus szoboranyag új, teljesebb feldolgozása: Marosi E. – Zolnay L.: A budai gótikus szoborcsoport. Budapest 1984. (Sajtó alatt)
10. Zolnay L.: Buda középkori zsidósága. Budapest 1968. 13–21.

Záradékol köszönet illeti munkatársaimat. Kuczogi Zsuzsannát és Héjjas Pált, felméréseink, rétegrajzaink készítőit, Major Jánost és Boldizsár Pétert leleteink rajzainak készítőjét, Bakos Ágnes, Bakos Margit, Schopper Tibor, Szemenyei Tivadar, Tihanyi Bence fotóművészeket, fel-tárásaink fényképészeit, néhai Tóthfalusi Lászlóné fő-restaurátort, Virág Lajosnét, Szabó Juditot, Koltai Orsolyát, Hunyady Ágnes kerámia-, üveg-, porcelán-leleteink restaurátorait, Radnay Lórándot, Rácz Józsefet gótikus és reneszánsz-kori kőfaragásaink rajzi szerkesztőit s megrajzolóit, Marosiné Soós Ágnes régésszt – anyagunk egyes csoportjainak feldolgozóit –, Bodor Imre numizmatikust, éremleleteink meghatározóját, Osgyáni Vilmos szobrászművész-restaurátort, aki (Szakál Ernő torzókiegészítéseit folytatva) 1979-ben megtalált szép Madon-na-fejünket annak korábban megtalált – Szakál Ernő restau-rálta – törzséhez 1980-ban hozzáillesztette. Köszönet illeti fémleleteink restaurátorait, Bencsik Lászlót és Simon Sándort.

Köszönet illeti régebbi munkatársamat, Tóth Attilát is, aki öntevékeny kezdeményezésével, a kivitelező vá-lalat segítségével 1981-ben, a Fehérvári rondellától ke-letre eső munkaterületen megtalálta a IV. Béla kori vár-fal egyik szakaszát. A 75/18. sz. – tizenkét méter mély-ségben elhelyezkedő barlangpince nehéz és veszélyes fel-tárásában részt vett, Krach Ernő főrestaurátor s Liptai Ervin egyet. hallgató vezetésével egy nagy s felettebb fá-radságos munkát végző önkéntes barlangkutató csoport-nak tíz tagja.

Megemlítem: 1973-ban, majd 1977-ben mi hívtuk fel a figyelmet a Szent Zsigmond várkapolna alatt elhelyez-kező Nádori kripta feldúlására, s helyreállításának mun-

káiban néhányan részt vettünk. (Erről l. *Hunyady K.* alvezredes: A sírkápolna titka I–II. *Igaz Szó*, a Magyar Néphadsereg Politikai Magazinja, 1978. évf. 16. és 17. sz. — Kiss K.: Nádorok kriptája. Magyar Nemzet, 1978. nov.

18. sz. 10. lap. — A kripta tetemeiről terjesztett áltudományos találgatások cáfolata: *Szóts I.*: Az utolsó levél (István nádor „megöletése”) *História*, 1980. II. évf. 2. szám, 13–15. lap.)

LÁSZLÓ ZOLNAY

VORLÄUFIGER BERICHT ÜBER DIE AN DER S-SEITE DER BURG VON BUDA IN DEN JAHREN 1975/81 DURCHFÜHRTEN ERSCHLIESSUNGEN

Im Laufe der auf dem Szent György tér, auf dem Areal des Hunyadi-Hofes, des Csikós-Hofes, des Trocken-Grabens und des Újvilág-Gartens von 1975 bis 1981 ununterbrochen durchgeführten Ausgrabungen kann ein reichhaltiges architektonisches und gegenständliches Fundmaterial aus sechs historischen Perioden ans Tageslicht. (Über die in den Jahren 1967 bis 1975 durchgeführten Ausgrabungen siehe *Bud Rég* 24/3–4/1977.)

1. In den angeführten Gebieten erscheinen linear mehrere Perioden der Bronzezeit.
2. Im Hunyadi-Hof kommt eine kleine spätkeltischrömische Fundgruppe zum Vorschein.
3. Ähnlich der Siedlung aus der Bronzezeit ist eine Agrarsiedlung aus dem 11.–12. Jh. — Minor Pest — nachweisbar, die durch den sich auch auf das rechte Donauufer erstreckenden Angriff der Mongolen im Jahre 1242 vernichtet wurde.
4. Weitere Überreste eines Steinhauses und Kellers aus dem 13. Jh. schliessen sich den bis 1974 bereits freigelegten Ruinen des südlichen Wohnviertels der nach dem Mongoleneinfall gegründeten Bürgerstadt in Buda an. Der Abbruch der Bauten dieses südlichen zivilen Wohnviertels vollzog sich in der ersten Hälfte des 15. Jh. Damals wurde der nördliche Vorhof aufgeschüttet und der grosse Burgmarkt des Palastes ausgestaltet.
5. Auf einer Gesamtlänge von 186 m erschlossen wir die älteste, Mitte des 13. Jh., nach dem Mongoleneinfall erbaute Burgmauer der Stadt Buda. (Weiter nördlich fanden wir 1981 an der O-Seite des Fehérvári-Rondells einen 4 m langen Abschnitt dieser Stadtmauer mit Überresten einer von dieser nach W vorspringenden Halbkreisbastei.) Auf dem Areal des Hunyadi-Hofes schlossen sich dieser älteren Stadtmauer zwei unterkellerte innere Türme und zwei nach W gerichtete äussere Basteien an (die wir vollständig freilegten). Die Stadtmauer aus dem 13. Jh. und die dazu gehörenden Gebäude wurden ebenfalls gelegentlich der Ausgestaltung des grossen Burgmarktes in der ersten Hälfte des 15. Jh. abgetragen.
6. Unseren Beobachtungen gemäss wurde mit dem Bau der oberen Burgmauern, die den Hunyadi-Hof im W abschliessen, schon zur Zeit der Anjous begonnen. Damals war die Grenze des inneren Palastgebietes gegen N der Trocken-Graben mit der dazugehörigen — im Csikós-Hof in ost-westlicher Richtung befindlichen — grossen Kurtine.

7. Zur Zeit Sigismunds wurden die (ausgegrabene) Steinbrücke des Trocken-Grabens, die neuere Umfreidigung und das Stützpfelersystem der westlichen Burgmauer aus der Anjou-Zeit ausgestaltet. Gelegentlich der Gestaltung des grossen Burgmarktes wurde die — in westöstlicher Richtung verlaufende — Abschlussmauer auf die westliche Burgmauer gebaut: Diese Kurtine trennt das Gebiet des Palastes von der Stadt. Sigismund schob damals die Grenze des Palastareals — zu Lasten der Stadt — um etwa 200 m weiter nach N.

Aus der Zeit Sigismunds stammt auch das Hauptportal der nördlichen Abschlussmauer, die die Stadt von dem Palast trennt, ferner die beiden Seitentürme des Tors und die von N her zum Haupttor führende gepflasterte Strasse sowie die Wasserleitung mit Tonrohren.

8. Auf dem Gebiet des Újvilág-Gartens wurde mit der Erschliessung eines Steingebäudes aus der Türkenzeit begonnen. Auch auf der O-Seite des Trocken-Grabens wurde eine Schutzmauer aus der Türkenzeit freigelegt, diese Mauer wurde nach Beschädigung der Brücke anlässlich der Belagerung im Jahre 1684 erbaut.

Die Aufarbeitung des gegenständlichen Fundmaterials von vielen hundert Stücken ist im Gange.

Bedeutendere Kleinfunde

Seit der Freilegung des grossen gotischen Skulpturenfundes im Februar bis April 1974 kamen an weiteren drei Fundstellen Bruchstücke, die zu der gotischen Torsogruppe gehören, ans Tageslicht. So ein Luxemburg-Wappen und Fragmente einer Doppelkrone aus Stein. 1979 fanden wir im Keller eines zur inneren Stadtmauer gehörenden Turmes aus dem 13. Jh. den Kopf der 1974 geborgenen Madonnenstatue, südöstlich von hier kamen weitere zur Torsogruppe gehörende Bruchstücke zum Vorschein.

Bedeutende, bisher einmalige, einfarbige und polychrome, figurale Ofenkacheln fanden wir an der O-Seite des Hunyadi-Hofes (vor der Nationalgalerie), vor der nördlichen Abschlussmauer bargen wir aus der Auffüllung einer Zisterne Arbeitsstücke eines Hofgoldschmiedes aus dem 15. Jh., und zwar Buchstaben- und Gussmodelle.

Abbildungen

Abb. 1. Grundriss der auf des westlichen Vorplatz des Budavärer Palastes in den Jahren 1967 bis 1981 durchgeführten Ausgrabungen (Vermessung: Pál Héjjas und Zsuzsanna Kuczogi, Zeichnung: Zsuzsanna Kuczogi).

Abb. 2. Madonnenkopf (Inv.-Nr. 75.30.1.), 1979 gefunden.

Abb. 3. Madonnenkopf.

Abb. 4. Zusammengesetzte Madonnenstatue.

Képjegyzék

1. kép A budavári palota É-i előterében végzett feltárások helyszínrajza 1967–81. (Héjjas Pál és Kuczogi Zsuzsanna felmérése, Kuczogi Zsuzsanna rajza)

2. kép Madonna feje (Ltsz.: 75.30.1.; 1979. évi lelet)

3. kép Madonna feje

4. kép Az összeállított Madonna szobor

1. kép jelmagyarázata sorszám szerint:

1. 78/4.	34. 81/10.	67. 74/45.	100. 79/2.
2. 75/20.	35. 81/9.	68. 74/21.	101. IV.
3. 75/19.	36. 81/8.	69. 74/22.	102. 80/2.
4. 75/15.	37. 81/4.	70. 74/39.	103. 79/8.
5. 75/16.	38. 80/10.	71. 74/8.	104. XV.
6. 75/11.	39. 80/5.	72. 80/3.	105. 76/6.
7. 75/17.	40. 74/1.	73. 80/9.	106. 75/1.
8. 78/3.	41. 77/30.	74. 74/38.	107. XIV.
9. 77/5.	42. X.	75. 74/24.	108. 75/2.
10. 77/6.	43. VIII.	76. 74/23.	109. 79/3.
11. 77/7.	44. 74/15.	77. 80/4.	110. 81/12.
12. 78/1.	45. XVII.	78. 80/1.	111. 81/11.
13. 80/7.	46. 80/6.	79. 74/40.	112. 81/1.
14. 75/9.	47. 79/10.	80. 74/44.	113. 81/3.
15. 78/5.	48. 79/7.	81. 74/18.	114. 80/11.
16. 77/8.	49. 74/6.	82. 74/9.	115. 78/6.
17. 77/1.	50. 74/3.	83. I.	116. 78/9.
18. 75/8.	51. 74/2.	84. 1972/A.	117. XVII.
19. 75/10.	52. 74/4.	85. 76/2.	118. XVII/b.
20. 75/18.	53. XII.	86. 1972/B.	119. XVII/c.
21. 78/2.	54. 74/14.	87. II.	120. XVII/d.
22. 77/4.	55. 74/10.	88. XIII.	121. 73/3.
23. 77/2.	56. 74/16.	89. 76/7.	122. 78/7.
24. 77/3.	57. 74/12.	90. 76/3.	123. 78/8.
25. 75/6.	58. 74/11.	91. 76/4.	124. 79/1.
26. 80/8.	59. 74/13.	92. III.	125. 79/12.
27. 75/12.	60. 74/43.	93. 75/3.	126. 78/11.
28. 75/13.	61. 74/43.	94. VII.	127. 79/6.
29. 75/14.	62. 74/47.	95. 75/6.	128. 79/4.
30. IX.	63. 74/20.	96. V.	129. 79/2.
31. 74/32.	64. 74/19.	97. VI.	
32. 81/7.	65. 74/41.	98. 81/6.	
33. 81/12.	66. 76/1.	99. 75/4.	

1. kép jelmagyarázata ásatási évek szerint:

1977		1979	
77/1	17	79/1	124
77/2	23	79/2	129
77/3	24	79/3	109
77/4	22	79/4	128
77/5	9	79/6	127
77/6	10	79/7	48
77/7	11	79/8	103
77/8	16	79/9	100
77/30	41	79/10	47
		79/12	125

1978		1980	
78/1	12	80/1	78
78/2	21	80/2	102
78/3	8	80/3	72
78/4	1	80/4	77
78/5	15	80/5	39
78/6	115	80/6	46
78/7	122	80/7	13
78/8	123	80/8	26
78/9	116	80/9	73
78/11.	126	80/10	38
		80/11	114

1981

81/1	112
81/3	113
81/4	37
81/6	98
81/7	32
81/8	36
81/9	35
81/10	34
81/11	111
81/12	110, 33

1. kép jelmagyarázata lelőhelyek szerint:

1972		1974	
I	83	74/1	40
II	87	74/2	51
III	92	74/3	50
IV	101	74/4	52
V	96	74/6	49
VI	97	74/8	71
VII	94	74/9	82
VIII	43	74/10	55
IX	30	74/11	58
X	42	74/12	57
XII	53	74/13	59
XIII	88	74/14	54
XIV	107	74/15	44
XV	104	74/16	56
XVII	45, 117	74/18	81
XVII/B	118	74/19	64
XVII/C	119	74/20	63
XVII/D	120	74/24	68
1972/a	84	74/22	69
1972/B	86	74/23	76
		74/24	75
		74/32	31
		74/38	74
		74/39	70
		74/40	79
		74/41	65
		74/42	61
		74/43	60
		74/44	80
		74/45	67
		74/47	62

1973

73/3 121

1975

75/1	106
75/2	108
75/3	93
75/4	99
75/6	25, 95
75/8	18
75/9	14
75/10	19
75/11	6
75/12	27
75/13	28
75/14	29
75/15	4
75/16	5
75/17	7
75/18	20
75/19	3
75/20	2

1976

76/1	66
76/2	85
76/3	90
76/4	91
76/6	105
76/7	89

2

3

4